

İBN BÂCCE VE MÛSİKÎ

Doç. Dr. Mehmet TIRAŞCI
Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZ

İbn Bâcce, Batı İslam dünyasında yetmişmiş ilk Müslüman filozoftur. Yirmiden fazla eseri günümüze ulaşmıştır ve bunların çoğunluğu felsefe ile ilgilidir. Endülüs müsikî tarihi ile ilgili incelemelerimizde ismini sıkça duyduğumuz İbn Bâcce'nin, kaynaklarda özellikle müsikî konusunda döneminin önemli bir siması olduğuna dair bilgilerden hareketle eserlerini incelemeye karar verdik. Elimize ulaşan eserlerinin sadece ikisinde müsikîye dair bilgilere rastladık. Bunlardan biri *Kitâbü'n-Nefs* isimli eseridir. Bu eserde bulunan "Ses (İşitme, Akustik) Hakkında" başlıklı bölümde ses fiziği ve udun akordu gibi konular işlenir. Bir diğer eseri ise müsikî hakkında kaleme alınmış *Fi'l-Elhân* isimli çalışmasıdır. Bahsettiğimiz iki eseri birkaç sayfadan müteşekkildir ve tarih araştırmalarında iddia edildiği gibi İbn Bâcce'nin müsikî anlayışının derinliğini gösterecek nitelikte de değildir. Tabii buradan yola çıkarak İbn Bâcce'nin müsikî bilgisini ölçmek mümkün değilse de en azından eserlerinden yola çıkarak böyle bir iddiada bulunamayacağımız da ortadadır. Ayrıca İbn Bâcce'nin eserlerinde yer alan konuların bir kısmını dönemindeki diğer eserlerle karşılaştırıldığında bazı konularda eksik olduğu görülür. Tüm bu bilgiler ışığında İbn Bâcce'nin müsikî anlayışını ele almak için bahsettiğimiz eserlerini inceleyerek makale içerisinde verdik ve bunları tahlil ederek kendisinden önceki müsikî nazariyatçıları ile kıyasladık.

Anahtar kelimeler: Endülüs, İbn Bâcce, müsikî tarihi, ses fiziği, ud.

ABSTRACT

Ibn Bajja and Music

Ibn Bajja is the first Muslim philosopher in the western Islamic World (in Andalusian). Over twenty works have reached the present day, and the majority of them are related to philosophy. We have decided to examine the works of Ibn Bajja, whose name we frequently hear in our studies on the history of Andalusian music, on the basis of the knowledge that the sources are particularly important in the period of music. Two of the works that arrive daily are about music. One of them is a work called *Kitab an-Nafs*. In this work, "About Acoustics" section, topics such as sound phonics and tonic chord of oud. Another work is *Fi al-Alhan's* work about music. The two pieces we are talking about are appreciated by a few pages and this work is not in a nature to show the depth of Ibn Bajja's musical understanding as claimed in historical researches. Of course, it is impossible to measure the scientific knowledge of Ibn Bajja by going out of here, but at least we can not find such a claim by going out of his works. It is also seen that some of the subjects in Ibn Bajja's works are missing in some subjects

when compared with other works in the period. All of this information in the light of Ibn Bajja's musical understanding of the work we have mentioned to translate the articles we have mentioned in the article and analyzed them by comparing them with the previous music theoreticians.

Keywords: Andalusian, Ibn Bajja, history of music, sound physis, oud.

Giriş

İslam dünyasında fetih hareketleri ile sınırlar genişlemiş fakat bu hareketler bir istilaya dönüşmeyerek aksine gidilen beldelerin şehir hayatına olduğu kadar ilim, sanat ve mimarisine de katkı sağlamıştır. Bunun en güzel örneklerinden birini, 711 yılında Tarık b. Ziyad (ö. 102/720) komutasında Cebel-i Tarık boğazını geçerek İspanya'ya kadar ulaşan müslümanlarda görürüz. Kısa sürede İber Yarımadası'nda hâkimiyet sağlayan Endülüs Emevîleri, 1492 yılındaki yıkılışına kadar yedi asırlık bir dönemi kapsayan iktidarı temsil etmişlerdir.¹ Endülüs Emevîleri bu süre zarfında İslam dünyasında ortaya çıkan ilmî hareketleri buraya taşımış, bilim, kültür ve medeniyet açısından bazı konularda Avrupa'ya örnek ve önder olmuştur. Felsefeden astronomiye, tıptan matematiğe, kimyadan mûsikîye kadar pek çok konuda eserler kaleme almışlar, dünya kültür mirası açısından büyük bir kıymet arz etmişlerdir.² Fakat ne yazık ki bu döneme ait birçok eser yağmalanmış, yakılmış ve kaybolmuştur. Örneğin yalnızca halife II. Hakem (961-976) farklı şehirlerden topladığı 600.000 kadar kitabı Endülüs'teki kütüphanesine getirmiş, fakat kitap sayısı milyonlarla ifade edilen bunun gibi kütüphaneler XV. yüzyılda Endülüs Emevîlerinin yıkılışından sonra yakılıp yıkılmış ve kitaplardan çok azı³ günümüze ulaşabilmiştir.

Endülüslü Müslümanlar hemen her bilim dalında yaptığı çalışmalarda olduğu gibi mûsikî de doğunun medenî ve ilmî gelişmelerinden geri kalmamışlar, özellikle XI. yüzyıldan sonra Bağdat'ın ününü dahi gölgede bırakmışlardır. Abbadîlerin Kurtuba'yı ele geçirdiklerinde bilhassa İşbiliyye şehri mûsikînin merkezi konumuna gelmiştir. Ayrıca Abbadîlere mensup bir idareci olan el-Mutemid'in (870-892) edebiyatta olduğu kadar ud çalmadaki kabiliyeti de bilinmektedir. İbn Bâcce'nin de yetiştiği şehir olan Abbadîlerin başkenti İşbiliyye yine bu dönemde mûsikî aletlerinin yapımında ün kazanmış, bunların ihracı açısından ticari bir merkez olmuştur.⁴

Endülüs mûsikisinde ilk ün kazanan ve buranın müzikal gelişimine ilk somut katkıyı yapan ise meşhur mûsikîşinas Ziryab (ö. 237/852) olmuştur. Asıl eğitimini Bağdat'ta alan, bir dönem İshak el-Mevsilî'nin (ö. 235/850) himayesinde bulunan ve daha sonraki yıllarda Endülüs'e geçerek II. Abdurrahman dö-

¹ Özdemir, Mehmet, "Endülüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, XI, 211-216.

² Özdemir, "Endülüs", s. 223; Mülayim, Selçuk, "Endülüs Sanatı", *Endülüs'ten İspanya'ya*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s. 97-103

³ Ünlü Fransız Fizikçi Pierre Curie (ö. 1903) bu konuda şunları dile getirmiştir: "Endülüs'ten bize 30 kadar kitap kaldı. Atomu parçalayabildik. Eğer yakılan bir milyon kitabın yarısı elimize ulaşıyaydı, bugün çoktan uzayda galaksiler arasında seyahat ediyor olacaktık." Karaelma, Barış, "Endülüste Müzik Hayatı Üzerine Bir İnceleme", *İstem*, Konya 15 (2010): 30.

⁴ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, ed. Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul, 1988, IV, 520.

nemine Kurtuba Sarayı'nın seçkin bir müzisyeni olan Ziryab⁵, mûsikî sahasındaki derin bilgisine ek olarak tarihte uda beşinci teli ekleyen ilk kişi olarak bilinir.⁶ Ziryab, Endülüs'e geldikten sonra konservatuar diyebileceğimiz bir mûsikî okulu açarak burada pek çok öğrenci yetiştirmiştir.⁷

Yine Ziryab'la aynı dönemde sayabileceğimiz, mûsikî bilgisi ile tarih kayıtlarına geçen Abbas b. Firnâs (ö. 273/887) ise mûsikî sanatını Endülüs'te yaygınlaştıran kişi olarak bilinir. Fakat o, mûsikînin icrasından (ameliye) ziyade, mûsikî teorisi (nazariye) üzerinde durmuş, onu quadriviumdan⁸ bir parça olarak nitelendirmiştir.⁹ Endülüs'te yetişen ve İslam felsefesinin önemli isimlerinden bir başkası olan İbn Rüşd'ün (ö. 594/1198) ise mûsikîye dair bazı konularda temsil edildiği ifade edilse de onun mûsikî bilgisini ve anlayışını ortaya koyacak eserleri yoktur.¹⁰

Endülüslü Müslümanlar mûsikî ilmi ve sanatı açısından bir takım gelişmeler ortaya koymakla kalmamış aynı zamanda Avrupa'da yankı uyandırarak Batı mûsikîni etkilemiştir. Bunun bir nişanesi olarak Aragon ve Castilla krallarının saraylarında Müslüman mûsikîşinaslar bulundurulması örneğini verebiliriz. Ayrıca günümüzde dahi İspanyol halk mûsikînde Endülüs mûsikîsinin izleri açıkça görülecektir.¹¹

XII. yüzyılın ilk yarısında Endülüste Eski Greklerin eserleri tercüme edilmiş, buna ek olarak daha önce benzer çalışmalar yapan Kindî (ö. 272/866) ve Fârâbî'nin (ö. 338/950) çalışmaları incelenmiştir. Bunlara ait eserler ve İbn Bâcce'nin bazı çalışmaları aynı yüzyılın sonlarında Tuleytula'da tercüme edilerek Avrupa'ya taşınmıştır. Ayrıca bu yüzyılda yaşayan Kölnlü Franko'nun 1190 yılında geliştirdiği ölçülü (mensural) notalandırma şekli bu alanda ilk olarak bilinse de çok daha öncesinde Müslümanlar bu konuda çalışmalar yapmışlardır.¹² Arap mûsikîsinin önemli bir özelliği olan ritim kalıpları ile mûsikî kalıplarının güfteye uyarlanması şeklinde algılanabilecek bu hususun ilk temsilcileri Tuveys¹³ (ö. 91/710) gibi mûsikîşinaslar olmakla birlikte bu konuyu sistemleş-

⁵ Arslan, Fazlı, *İslam Medeniyetinde Mûsikî*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2015, s. 15.

⁶ Uda beşinci bir tel ekleme fikrinin aynı dönemlerde sayabileceğimiz Kindî'de de görüyoruz. Bkz. Turabi, Ahmet Hakkı, *el-Kindî'nin Mûsikî Risâleleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996, s. 70. Fakat Kindî'nin sistematik bir bilgi olarak sunduğu bu fikri gerçekleştiren kişi Ziryab olmuştur. Ayrıca Ziryab tarihte ilk defa tahta mızrap yerine akbaba teleği kullanarak udun tınısı ve sesine de katkıda bulunmuştur. Arslan, *İslam Medeniyetinde Mûsikî*, s. 30.

⁷ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, s. 519.

⁸ Bu anlayış İslam dünyasında ilk defa Kindî'de görülür. Bkz. Turabi, *el-Kindî'nin Mûsikî Risâleleri*, s. 64.

⁹ Karaelma, "Endülüste Müzik Hayatı Üzerine Bir İnceleme", s. 36.

¹⁰ İbn Rüşd'ün mûsikî temsili açısından değerlendirilmesi için bkz. Karaelma, "Endülüste Müzik Hayatı Üzerine Bir İnceleme", s. 37.

¹¹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, s. 520.

¹² Karaelma, "Endülüste Müzik Hayatı Üzerine Bir İnceleme", s. 39; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, s. 521.

¹³ Turabi, "Medinelî Efemine Şarkıcı Tuveys", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Adana, 10 (2010): 53.

tirip ilk kez yazıya döken kişi Halil b. Ahmed el-Ferâhidî¹⁴ (ö. 174/791), bunları nota ile gösteren de Kindî olmuştur.¹⁵

Endülüs Emevîleri, Avrupa'yı mûsikî açısından etkilemiş, bunun en önemli örneği de ud sazının Avrupa'da tanınması olmuştur. 1350'lerden sonraki belgeler ışığında udun Batı'da "lute" ismiyle bilindiği görülmektedir. İspanya'dan bütün Avrupa'ya yayılan bu saz, farklı şekilde ebat ve görünümlemlerle yayılmış, ayrıca çeşitli enstrümanların doğmasına sebep olmuştur. Yine bugün batıda enstrüman yapımcısı manasında kullanılan "luthier" sözcüğü bu etkinin en güzel örneklerindedir.¹⁶

Çalışmanın Metodu ve Evreni

Bu makale için öncelikle İbn Bâcce'nin mûsikî hakkında günümüze ulaşan iki eseri tercüme edilmiş ve metin tahlilinin ardından nazariyat anlayışı ortaya konulmuştur. Daha sonra kendinden önceki mûsikî nazariyatçılarının anlayışları ile kıyaslanarak mûsikî tarihi ve nazariyatı bilgisi ele alınmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada sosyal bilimlerin araştırma metodlarından metin tahlili, örnekleme, karşılaştırma ve betimleme gibi yöntemler ışığında veri toplama ve içerik analizi teknikleri kullanılmıştır. Bu çalışmanın evreni İbn Bâcce'nin mûsikî hakkındaki iki eseri ve bunlarda işlediği konuların daha önceki mûsikî nazariyatı eserleri ile karşılaştırılması ile sınırlıdır.

1. İbn Bâcce'nin Hayatı ve Eserleri

Endülüs'ün kuzeyinde bulunan Sarakusta şehrinde takriben 1077 yılında dünyaya gelmiş ve Batı İslam dünyasında yetişmiş ilk müslüman filozoftur. Batı dünyasında "Avempace" veya "Aven Baddja" olarak bilinen İbn Bâcce'nin ailesi, XI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Sarakusta şehrinin idareciliğini yapan Tüçîbîlere mensuptur. Gençlik yılları Sarakusta'da geçen İbn Bâcce burada ilk tahsilini görmüş, hafızlığının tamamladıktan sonra müzik, astronomi ve mantık ilimleri öğrenmiş ve daha sonra İşbîliye'ye geçerek eğitim hayatına devam etmiştir. Daha sonraki yıllarda yakın dostu İbn Tîfelvî't, Sarakusta'ya vali tayin edilince İbn Bâcce de burada vezir olarak göreve başlamış, İbn Tîfelvî't'in 1117'deki ölümü ya da Sarakusta'nın 1118'de Hristiyanlarca istila edilmesinden sonra Sarakusta'dan ayrılmıştır. Buradan ayrılıp Şâtîbe'ye vardığında muhtemelen bir takım fikirleri sebebiyle zındıklık ile itham edilerek hapse atılmıştır. Hapis hayatı sırasında geometri olmak üzere bazı alanlarda çalışmaya devam etmiş, özgürlüğüne kavuşunca Mağrib'e geçerek burada vezirlik ve tabiplik görevinde bulunmuştur. Siyasî görevlerde bulunmakla birlikte eğitim halkaları da oluşturarak pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Özellikle mûsikî ve felsefe alanında ders verdiği öğrencilerinden bazıları şöyledir: İbnü'l-İmam, Ebu'l-Hasan İbn Cûdî, İshak b. Şem'ûn el-Yahudî el-Kurtubî, Ebû Amr b. Himâre ve Ebû Osman b. Ali b.

¹⁴ Topuzoğlu, Tefik Rüştü, "Halil b. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, XV, 309-312.

¹⁵ Tıraşçı, Mehmet, *Türk Mûsikîsi Nazariyatı Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2017, s. 42-47.

¹⁶ Karaelma, "Endülüste Müzik Hayatı Üzerine Bir İnceleme", s. 40-41.

Osman el-Ensârî. Ayrıca Batı İslam dünyasının önemli müslüman filozoflarından İbn Rüşd'ün de ona talebe olduğu aktarılır. Zehirlendiğine dair rivayetler bulunmakla birlikte, İbn Bâcce henüz sebebi kesin olarak bilinmeyen bir şekilde 1139 yılında Fas'ta vefat etmiştir. Kaynaklarda başta felsefe olmak üzere birçok ilimle uğraştığı ifade edilen İbn Bâcce'nin şiir ve mûsikîdeki derinliği de vurgulanır. Kaside, gazel, müveşşah, medih ve hiciv türünde birçok şiiri günümüze ulaştırmıştır. Onun mûsikîye oldukça meraklı olduğu, ud çaldığı ve mûsikî hakkında bir eser kaleme aldığı ifade edilir. Hatta doğuda Fârâbî'nin *Kitâbü'l-Mûsika'l-Kebîrî* ne kadar etkili olduysa, İbn Bâcce'nin mûsikî eserlerinin de Batıda o kadar etkili olduğu vurgulanır. Fakat onun müzik bilgisini ortaya koyacak ve bu etkiyi gün yüzüne çıkaracak önemli eserleri günümüze ulaşmamıştır. Yalnızca iki eserinin içerisinde birer kısa başlık konusunu müziğe ayırmıştır. Bunlar ileride ele alınacaktır.¹⁷

İbn Bâcce'nin bulunduğu ortam felsefe literatürü açısından oldukça zengin bir döneme rastlar. Bu dönemde Platon ve Aristo gibi önemli filozofların yanında ilk dönem İslam dünyası hakîmlerinden Kindî, Farabî, İhvân-ı Safâ ve İbn Sînâ'nın eserleri tanınmakta ve geliştirilmektedir. Ayrıca bu dönemde ortaya çıkan eserler daha sonra Batı'da büyük yankı uyandırmış ve Batı dünyasının geleceğini etkilemiştir. Bu isimlerden özellikle Fârâbî, ismi ile İbn Bâcce'nin eserlerinde zikredilerek kaynak gösterilmiştir.¹⁸ Endülüs'ün önemli matematik, tıp, astronomi ve müzik bilimcisi olan İbn Bâcce, Meşşâî felsefesini Fas'a taşıyan kişi olarak bilinir.¹⁹

İbn Bâcce'nin bilinen eserleri²⁰ şöyledir²¹:

- *Tedbîrü'l-Mütevahhid*: Ahlak ve siyaset felsefesi konularını içerir.
- *Risâletü'l-Vedâ*: Bilgi felsefesi hakkındadır.
- *Kitâbü'n-Nefs*: Nefis ve nefsin güçleri hakkındadır. Mûsikîye dair ses ve akustik konularının ele alındığı "el-Kavl fi's-Sem" isimli bölüm bu eserin içerisinde. Bu eseri Muhammed Sagîr Hasan el-Ma'sûmî tarafından 1960'ta tahkik edilerek yayınlanmıştır.
- *İttisâlü'l-Akl bi'l-İnsân*: Ontoloji konularını kapsar.
- *el-Vukûf 'ale'l-Akl'l-Fa'â*: Faal akla erişmenin imkanı üzeri kaleme alınmıştır.
- *Fi'l-Gâyeti'l-İnsâniyye*: Nefsin güçleri ve metafizik temelleri üzerine insanın

¹⁷ Adıvar, Abdülhak Adnan, "İbn Bâcce", *MEB İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1987, V, 704-707; Aydınlı, Yaşar, "İbn Bâcce", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, XIX, 348-353; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, s. 500; Çubukçu, İbrahim Ağâh, "İbn Bâcce ve Felsefesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 15 (1967): 152.

¹⁸ Aydınlı, "İbn Bâcce", s. 349.

¹⁹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, s. 500.

²⁰ İbn Bâcce'nin önemli görülen bir takım eserlerini 1940'lı yıllarda Zarogozalı müsteşrik Miguel Asin Palacios neşretmiştir. Bu tarihe kadar İbn Bâcce ve hakkında kayda değer bir çalışma olmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydınlı, Yaşar, "Bir İbn Bâcce Bibliyografyası", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa, 4(1992): 383.

²¹ Aydınlı, "Bir İbn Bâcce Bibliyografyası", s. 384-388; Aydınlı, "İbn Bâcce", s. 352-353; Aydınlı, "İbn Bâcce'nin Eserleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa, 3 (1991): 204-213.

yaşam gayesini tartışır.

- *Kitâbü'n-Nebât*: Doğa konularının işlendiği eserdir.
- *Fî'l-Hey'e*: Heyet ilimlerini içerir.
- *Fî'l-Vahde ve'l-Vâhid*: Bir kavramının mahiyeti ve içeriği hakkındadır.
- *Fî's-Sa'âdeti'l-Medeniyye ve's-Sa'âdeti'l-Uhreviyye*: Fârâbî'ye yöneltilen bir kısım eleştirilere cevap mahiyetindedir.
- *Fî'l-Fahs 'ani'n-Nefsi'n-Nüzû'iyye*: Küçük bir risâledir. Cemâleddin el-Alevî aynı filozofun Resâ'il Felsefiyye isimli eserinin içerisinde neşretmiştir.
- *Risâle fî'l-Müteharrik*: el-Alevî tarafından Resâ'il Felsefiyye içerisinde neşredilmiştir.
- *Fî'l-Elhân*: Müzik hakkında ele aldığı ve günümüze ulaşan tek eserdir. Küçük bir risale olan eser yine el-Alevî tarafından Resâ'il Felsefiyye içerisinde neşredilmiştir.
- *Şerhuhû li-Kitâbi's-Semâ'i't-Tabî'f*: isminden de anlaşılacağı gibi şerhtir.
- *Fi Mâhiyeti's-Şevki't-Tabî'f*: el-Alevî tarafından Resâ'il Felsefiyye içerisinde neşredilmiştir.
- *Fî Şerhi'l-Âsâri'l-'Ulviyye*: Halen çalışılmamıştır. Oxford Bodleian Library ve Berlin Staats Bibliothek'te nüshası bulunmaktadır.
- *Kitâbü'l-Hayevân*: Aristo'nun Historia Animalium isimli eserinin bazı bölümlerinin açıklamasıdır.
- *Te'âllik fî'l-Edviyeti'l-Müfrede*: Berlin Staats Bibliothek'te bir nüshası bulunmaktadır. Halen çalışılmamıştır.
- *el-İrtiyâz 'alâ Kitâbi'l-Makûlât*: Fârâbî'nin Kitâbi'l-Makûlât isimli eserinin incelenmesidir.
- *Kelâmühû fî'l-Burhân*: Fârâbî'nin Kitâbü'l-Burhân isimli eserinin incelenmesidir.
- *Fî'l-Medhâl ve'l-Füsûl*: Fârâbî'nin *Kitâbü İsâgûci* ve *el-Füsûlû'l-Hemse* isimli eserlerinin incelenmesidir.
- *Kitâbü'l-'İbâre*: Fârâbî'nin Kitâbü'l-'İbâre isimli eserlerinin incelenmesidir.

2. İbn Bâcce'nin Mûsikî Anlayışının Değerlendirilmesi

İbn Bâcce'nin mûsikî hakkında günümüze ulaşan iki küçük çalışması bulunmaktadır. Bunlardan ilki *Kitâbü'n-Nefs* isimli eserinin beşinci bölümünde yer alan "Ses (İşitme, Akustik) Hakkında" mealindeki kısımdır. Bir diğer çalışması ise müstakil bir eser olup *Elhân (Nağmeler) Hakkında* başlığını taşır. Bu başlıktaki kısım Cemâleddin el-Alevî tarafından hazırlanan *Resâ'il Felsefiyye* isimli İbn Bâcce'nin eserinin içerisine alınarak 1983 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir. Bu iki eserinde genel olarak dört konu işlenir. Bunlar, sesin oluşumu, udun akort edilmesi, insan sesinin mûsikî icrasındaki mahreç (çıkış) yerleri ve mûsikî felsefi olarak tasnif edilebilir.

2.1. Sesin Oluşumu

XV. yüzyıla kadarki edvar kitaplarında hamdele, salvele ve giriş kısmının ardından ses fiziğinin ele alınması sıkça rastlanan bir durumdur. Kısaca ses

sanatı olarak tarif edilen mûsikînin ana malzemesi ses olduğu için bu dönemlerde yazılan eserlerde de ses fiziği ilk olarak ele alınan konu olmuştur. Günümüze ulaşan ilk mûsikî eseri olan Kindî'nin risalelerinde de gördüğümüz bu husus, İbn Bâcce'nin mûsikî hakkındaki düşüncelerinin de temelini oluşturur.

İbn Bâcce sesi, iki cismin birbirine mukavemeti (çarpışması, kuvvet uygulaması) ile ortaya çıkan ve hava yoluyla dağılan bir fiziki olay olarak tarif eder. Sesin ortaya çıktığı cismin katı olması da zarurî değildir, çünkü sıvıların da ses çıkardığı bilinir. Fakat katı cisimlerde darp yani vurma ile çıkan ses, sıvılarda çarpışma sonucunda meydana gelen yarılma ile ortaya çıkar.²²

İbn Bâcce'nin bu ifadelerinde bir orijinallik göremiyoruz. Çünkü daha önceinde İslam dünyasında kaleme alınan pek çok eserde benzer ifadeler bulunmaktadır. Dahası özellikle İhvân-ı Safâ (X. yüzyıl) topluluğu, Farabî ve İbn Sînâ (ö. 428/1037) gibi İbn Bâcce'den önce yaşamış kişilerde bu fikirler daha kapsamlı olarak ele alınmıştır. Bunlardan Fârâbî'nin *Kitabü'l-Mûsîka'l-Kebîr*'inde konu neredeyse aynı şekilde ele alınmıştır.²³ İhvân-ı Safâ'da cisimlerin yapısının sesin tizlik ve pestliğine etkisi, sesin çıkarak varlıkların tasnif edilmesi ve sesin ahenkli oluşuyla ortaya çıkan psikolojik etki gibi birçok konuda kapsamlı bilgiler vermiştir.²⁴ İbn Sînâ ise sesin fiziksel yapısını aktardıktan sonra, müzikal maddada duyumla ifade edilmesini savunarak konuya farklı bir yaklaşım sergilemiştir.²⁵

İbn Bâcce canlıları, bir uzuv vasıtası ile kendinden sesli olanlar ve ârizî olarak ses çıkaranlar şeklinde ikiye ayırır. Bunlardan ilkinde insanlar tavsif edilir ve onlardaki sesin, nefes ve dil vasıtası ile ortaya çıktığı ifade edilir. Hayvanlardaki ses ise ârizî olup, gagalarında veya ağızlarındaki boşluklardan havanın çarpışması ve sıkışması ile çıktığını belirtir. Cansız varlıkların ise kendinden bir sesi olmayıp, onlara bir cismin çarpması sonucu havadan meydana gelen fiziksel bir hadisenin ortaya çıktığını belirtir.²⁶ Bu açıklamalar incelendiğinde İhvân-ı Safâ'daki düşünceler akla gelmektedir. Çünkü bu düşünceler daha da ayrıntılı olarak benzer ifadelerle onların mûsikî hakkında kaleme aldıkları beşinci risâlelerinde bulunmaktadır.²⁷

2.2. Udun Akort Edilmesi

Ud, İslam dünyasında nazarî mûsikî sistemini anlatmak gayesiyle en fazla tercih edilmiş sazdır. Ud, XVIII. yüzyılda Kantemiroğlu (ö. 1135/1723) tarafından tanbur üzerinde ses sisteminin anlatılmasına kadar temel mûsikî sisteminin tarif edildiği çalgıdır. İlk kez Kindî'nin risâlelerinde rastladığımız şekli ile

²² İbn Bâcce, *Kitâbü'n-Nefs*, thk. Muhammed Sagır Hasan Ma'sumî, Daru Sadır, Beyrut, 1992, s. 111.

²³ Farabî, *Kitabü'l-Mûsîka'l-Kebîr*, thk. Gattas Abdülmelik el-Haşâbe, Dârü'l-Kitâbü'l-Arabî, Kahire, tsz, s. 212-213.

²⁴ *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, çev. Ahmet Hakkı Turabi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 134-136.

²⁵ Turabi, *İbn Sînâ Mûsikî*, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 2.

²⁶ İbn Bâcce, *Kitâbü'n-Nefs*, s. 113-114.

²⁷ *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, s. 134.

udun telleri pestten tize doğru, başka bir ifadeyle en üstteki telden aşağıdaki tele doğru Bam, Mesnâ, Mesles ve Zir olarak isimlendirilir. Dörtlü aralığa göre akort edilen bu dört tel, temel baskıları ile iki oktavı tamamlamadığı için Kindî, farazî bir teli sistemine eklemiş buna da Had ismini vermiştir.²⁸ Böylece beş telden müteşekkil udun yapısı ortaya çıkmış, baş parmağın haricindeki parmakların baskıları ile ses sistemi tasnif edilmiştir. Arapça ismi ile bu parmakların üzerinde pestten tize doğru sıralanması şu şekildedir: Sebbâbe (işaret parmağı), Vusta (orta parmak), Bınsır (yüzük parmağı) ve Hınsır (serçe parmağı). Bunlar her telde ayrı ayrı şu aralıklara göre tasnif edilir: Sebbâbe, teller üzerinde bir tanini (9/8) aralığındaki perdeyi, diğerleri de yarım ses olacak şekilde sırasıyla aralıkları ifade eder.²⁹

İbn Bâcce, udun akort edilmesini oldukça kapalı bir şekilde izah eder. Bam telinin Mesnâ ile, Mesles'in ise zir ile akort edildiğini ifade edip Zir teline denk gelen Sebbâbe perdesinin ise Mesnâ'ya göre akort edilmesi gerektiğini belirtir.³⁰ Esasen bu akort, daha önceden Kindî veya Fârâbî gibi nazariyecilerin verdiği sistemle örtüşür fakat daha kolay bir izah olmasına rağmen bunların dörtlülerine göre akort edildiğini dile getirmez.

İbn Bâcce'nin ud ile ilgili bilgileri verirken Had teline değinmemesi ise ayrıca dikkat çekici bir husustur. Hâlbuki daha önce ifade ettiğimiz gibi bu tel çoktan pratiğe geçmiş ve kullanılmaya başlanmıştır. Kanaatimizce İbn Bâcce, udu felsefe-mûsikî ilişkisi içerisinde değerlendirmiş, bu manada da Kindî gibi bu tür konuların³¹ tasnifinde yalnızca dört teli aktarmakla iktifa etmiştir.

2.3. İnsan Sesinin İcraya Göre Farklı Çıkış Yerleri

İbn Bâcce'nin mûsikî hakkındaki düşünceleri arasında kanaatimizce dikkat çeken açıklamaların başında, hânendenin icrası sırasındaki okuyuş tekniklerini açıklamasıdır. İbn Bâcce, hânendelerin icrasında dört uzuvdan bahsederek bunları şöyle ifade eder: *"Nağmeleri hakkıyla icra etmek isteyen ve nefislere ulaşmayı hedefleyen kişinin dört mahrece (çıkış yerine) iltifat etmesi gerekir. Bunlar göğüs (ciğer), gırtlak, yüz (ağız) ve baştır. Sadr, Bam'da bulunan nispetleri (aralıkları) ve sesleri karşılar. Gırtlak, Mesles'i karşılar. Yüz (ağız), Mesnâ'ya karşılar. Baştaki kafatası ise Zir'i karşılar."*³² Bu ifadeye göre en pest sesleri karşılayan Bam teli için göğüs sesi, pest sesleri karşılayan Mesnâ teli için boğaz sesi, tiz sesleri karşılayan Mesnâ teli için ağız sesi, en tiz sesleri karşılayan Zir teli için ise kafa sesi kullanılır. Günümüzdeki modern ses tekniklerini tam

²⁸ Uda eklenen bu farazî beşinci telin teoriden pratiğe geçmesi Ziryab ile olmuştur. Daha önce temas edildiği için burada bir açıklama yapılmadı.

²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tıraşcı, *Türk Müsiki Nazariyatı Tarihi*, s. 52-54.

³⁰ İbn Bâcce, *Kitâbü'n-Nefs*, s. 112.

³¹ Dört başta olmak üzere sayılar birçok olguyu tavsif etmiş ve bu düşünceye "Ethos Doktrini" denmiştir. Bu doktrine göre mevsimler, mizaçlar, unsurlar gibi pek çok şey dört sayısı ile kategorize edilir. Greklerde bulunan bu felsefî görüşe en erken Kindî döneminde rastlanmakla birlikte, birçok klasik İslam düşüncesine ait eserde bu doktrinin etkisi görülmektedir.

³² Alevî, Cemâleddin, *Resailü felsefiyye li-Ebî Bekr b. Bace Nusus Felsefiyye Gayri Menşura*, Dârus's-Sekâfe, Beyrut, 1983, s. 83.

karşılama da böyle bir izahın bulunması, bu tekniklerin çok öncelerden bilindiğini göstermesi açısından önemlidir.

2.4. Mûsikî Felsefesi

Felsefe konusunda Fârâbî'nin takipçisi sayılan İbn Bâcce'nin mûsikî felsefesi açısından oldukça farklı bir anlayışa sahip olduğunu ifade edebiliriz. Fârâbî, gezegenlerin sesleri ve semâvî âhengi hakkında Pythagorasçılarının görüşlerini gülünç bulur. Hâlbuki İbn Bâcce, *fi'l-Elhân*'ının ilk cümlesine nağmelerin ortaya çıkmasını göklerin ahengine bağlayarak bu konuda daha çok Kindî ve İhvân-ı Safâ gibi³³ düşünür.

İbn Bâcce, bu düşüncesinin de bir tesiri olarak udun tellerini aynen Kindî gibi insanın dört tabiatına hasreder. Ahlât-ı erba'a³⁴ denen dört sıvı şu şekilde tasnif edilir. Safra için Zir teli, kan için Mesnâ teli, Sevdâ için Mesles teli ve Balgam için de Bam teli uygundur. Bu sıvılar ve udun telleri ile insan tabiatında şu etkiler meydana gelir³⁵:

Ud Teli	Ahlât-ı Erba'a	İnsan Tabiatına Etkisi
Bam	Balgam	Hüzün, gam, feryat ve gözyaşı
Mesnâ	Kan	Mutluluk, sevinç, ferahlık
Mesles	Sevda	Korku, endişe ve panik.
Zir	Safra	Hafiflik, letâfet ve heyecan

Sonuç

Endülüslü Müslümanlar İber Yarımadası'nda kurduğu medeniyetle yalnızca kurumsal bir devlet oluşturmamış, pek çok ilim dalında gösterdiği yenilik ve icatlarla tarihin sayfalarına adını yazdırmıştır. Devletin yıkılışının ardından beş asırdan fazla zaman geçmesine rağmen halen el-Hamrâ Sarayı, o eski günlerin sanat ve estetik anlayışını günümüze yansıtmaktadır ve dünyanın hemen her yerinden ziyaret edilerek merak uyandırmaktadır. Türk mûsikînin yakın döneminde Münir Nurettin Selçuk tarafından bestelenen ve sözleri Yahya Kemâl'e

³³ Pythagoras ekolüne yakınlığı sebebiyle Kindî, gök cisimleri ve tabiatın mûsikî ile ilişkili olduğunu düşünür. Bu düşünceye göre insan ruhu maddeleşirken, yani dünyaya gelirken belli şartlarına göre kâinatta var olan sistemin hususiyetleri ile birleşiyor ve cisimleşiyordu. Böylece kâinattaki her şey kendi harmoni düzeni içerisinde bir bütünlük oluşturuyordu. Bu anlayışın bir tezahürü olarak Kindî, udun dört telini dört unsura ve yedi yıldızı, ana nağmeleri oluşturan yedi perdeye (diatonik dizi) hasreliyordu. Ayrıca on iki burç da dört gruba ayrılarak kendi aralarında bir bütün oluşturuyordu. Turabî, *el-Kindî'nin Mûsikî Risâleleri*, s. 95-96. İhvân-ı Safâ ise bunu risalelerinde sıkça dile getirmiş, dahası göklerde var olan mûsikî veya ahenk düşüncesi ile Kindî'nin anlayışını takip etmiştir. Mûsikînin doğuşuna felek ilmi (astronomi) tesir etmiş, buna müttalî olan filozofların onun ka-idelerini ortaya koymuşlardır. Pythagoras, zekâsı ve hissi ile yıldızların hareketinden doğan mûsikîyi işitmiş, böylece usullerle ve nağmelerle mûsikîyi ortaya çıkarmıştır. *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, s. 144.

³⁴ Kökeni Hipokrat'a (ö. M.Ö. 370) dayanan, balgam, Sevdâ, Safra ve kan olmak üzere vücuttaki dört sıvıdan hareketle geliştirilen tıbbî bir düşüncedir. Eski dönemde, vücuttaki dengeyi oluşturan bu dört sıvıda bir bozukluğun meydana gelmesiyle hastalıkların ortaya çıktığı düşünülürdü. Felsefesinde Ethos Doktrinini izleri de görülen bu anlayıştan hareketle, mûsikî nazariyatında bazı dönemlerde bilhassa makamlar bu dört sıvıya göre tasnif edilmiştir.

³⁵ Udun telleri ve ahlât-ı erba'a arasındaki ilişki Kindî'nin tasnifinin aynıdır.

ait *Zil, şal ve gül*. Bu bahçede raksın bütün hızı / Şevk akşamında Endülüs üç defa kırmızı isimli şarkı, Endülüs'ten eser bu rüzgârın tesiri ile ortaya çıkmıştır.

Arap dünyasında İslam'dan sonra daha ilk yüzyıllarda ortaya çıkan mûsikî çalışmaları ve icraya yönelik gelişmeler Endülüs'e taşınmış bunun da öncülüğünü Ziryab yapmıştır. Daha sonraki yıllarda mûsikînin Endülüs'te oldukça yaygın olduğu ve mûsikîşinasların yetiştiğini tarih kaynaklarından öğrenmekteyiz. Fakat Endülüs müziği nazariyat çalışmaları yani edvar türünden eserlere ait zengin bir mirasın günümüze ulaştığını ifade edemiyoruz. Çalışmamıza konu olan İbn Bâcce'nin bile kaynaklarda Endülüs mûsikî anlayışı açısından oldukça önemli biri olduğuna dair bilgiler bulunsa da bu önemi ortaya koyacak verilere sahip değiliz. İşte bu makalede birkaç sayfadan müteşekkil mûsikî yazılarını inceleyerek İbn Bâcce'nin mûsikî anlayışını günümüze taşımaya gayret ettik.

İbn Bâcce'nin günümüze mûsikî hakkında yalnızca iki eserinin ulaştığını daha önce ifade etmiştik. Bunlardan biri *Kitâbü'n-Nefs* isimli kitabının beşinci bölümünde yer alan ve daha çok ses fiziği ve udun akort edilmesi konusunun işlendiği kısımdır. Bir diğer eser ise mûsikî hakkında yazılmış müstakil bir risaledir. "*Fi'l-Elhân*" başlığı ile verilen bu bölümde ise mûsikî ve felsefe ilişkisi, udun tellerinin insan tabiatına göre tasnifi ve sesin insan vücudundaki çıkış yerleri gibi konular işlenir.

İbn Bâcce'nin ses fiziği veya başka bir ifadeyle sesin ortaya çıkması ile ilgili düşünceleri, Fârâbî ile paraleldir. Fakat özellikle sesin canlılardaki taksimi ile ilgili düşüncesinde İhvân-ı Safâ'dan yararlandığı kanaatindeyiz. İbn Bâcce, bu konunun ardından udun akorduna geçmiş ve diğer edvar kitaplarında da rastladığımız şekilde ardışık teller arasında dörtlü aralık olacak şekilde ortaya çıkan akort düzenini farklı bir üslup ile ama aynı şekilde anlatmıştır. Fakat udun yalnız dört telinden bahsetmesini doğrusu anlamlandıramadık. Hâlbuki en az üç asırdır udun tel sayısı beşe yükselmişti ve bunun mucidi de Endülüs mûsikîsinin en önemli temsilcilerinden Ziryab'dı. Bu meseleyi şu şekilde izah edebiliriz: İbn Bâcce, eserinde ud üzerinden mûsikî icrasını değil, mûsikî felsefesini anlatıyordu. Bu da Ethos doktrininin bir yansıması olarak dört teli, dört tabiata hamletmek gayesini güdüyordu. Nitekim aynı husus Kindî'de de görülecektir. Kindî, risâlelerinde nazariyatı anlatırken beş tele işaret etmesine rağmen işin felsefî tarafına gelince yalnız dört teli tahlil etmekle yetiniyordu. Yine de en azından ismen de olsa bu tele ait bir ifadeye rastlanmaması, İbn Bâcce'nin udun icrasına dair bilgisi olmadığı yönünde bir düşüncüyü de akla getirmektedir.

İbn Bâcce'nin eserinde dikkat çeken bir konu hânendelerin okuyuş tekniklerinden bahsetmesidir. Göğüs, gırtlak, ağız ve baş sesi şeklinde yaptığı bu tasnif önem arz etmektedir. Bunlardan göğüs sesini saymazsak diğerleri ses eğitimi tarihi açısından önemlidir. Göğüs sesine gelince doğrusu bu ifadeyi anlayamadık. Çünkü göğüs, nefes tekniği açısından değerlendirilmekle birlikte bir mahreç çıkış yeri değildir. Burada müellifin, kalın seslerin tınısı ve gücü için gö-

ğüs rezonasyonunun kullanılmasını kast ettiğini düşünüyoruz.

Makalede ele alınan hususlar göze alındığında her ne kadar tarih kitaplarında İbn Bâcce'nin Endülüs mûsikîsinin önemli şahıslarından olduğundan bahsedilse de, biz onun eserlerinden yola çıkarak yalnızca mûsikî felsefesi konusundan dönemin bir temsilcisi olduğunu ifade edebiliriz. Ayrıca diğer felsefi görüşleri sebebiyle Fârâbî ekolünün bir temsilcisi sayılmasına rağmen mûsikîde daha çok Kindî ve İhvân-ı Safâ'nın takipçisidir diyebiliriz.

Kaynaklar

- » Adivar, Abdülhak Adnan, "İbn Bâcce", *MEB İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1987, X, 704-707.
- » Alevî, Cemâleddin, *Resailü felsefiyye li-Ebî Bekr b. Bâce Nusus Felsefiyye Gayri Menşura*, Dârus's-Sekâfe, Beyrut, 1983.
- » Arslan, Fazlı, *İslam Medeniyetinde Mûsikî*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2015.
- » Aydınli, Yaşar, "İbn Bâcce", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, XIX, 348-396
- » _____, "Bir İbn Bâcce Bibliyografyası", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa, 4, (1992): 383-396.
- » _____, "İbn Bâcce'nin Eserleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa, 3 (1991): 203-213.
- » Çubukçu, İbrahim Agâh, "İbn Bâcce ve Felsefesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 15 (1967): 151-154.
- » *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, ed. Hakkı Dursun Yıldız, Çay Yayınları, İstanbul, 1988.
- » Farabî, *Kitabü'l-Mûsika'l-Kebîr*, tah. Gattas Abdülmelik el-Haşâbe, Dârü'l-Kitâbü'l-Arabî, Kahire, 1967.
- » İbn Bâcce, *Kitâbü'n-Nefs*, tah. Muhammed Sagır Hasan Ma'sumî, Daru Sadır, Beyrut, 1992.
- » *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, çev. Ahmet Hakkı Turabi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 129-160.
- » Karaelma, Barış, "Endülüste Müzik Hayatı Üzerine Bir İnceleme", *İstem*, Konya, 15, (2010): 29-42.
- » Mülâyim, Selçuk, "Endülüs Sanatı", *Endülüs'ten İspanyaya*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, 97-107.
- » Özdemir, Mehmet, "Endülüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, XI, 211-225.
- » Tıraşçı, Mehmet, *Türk Müsikisi Nazariyatı Tarihi*, Kayhan Yayınları, İstanbul, 2017.
- » Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, "Halil b. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, XV: 309-312
- » Turabi, Ahmet Hakkı, "el-Kindî'nin Mûsikî Risâleleri", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstirüsü, 1996.
- » _____, "Medineli Efemine Şarkıcı Tuveys", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Adana, 10, (2010): 41-65.
- » Turabi, Ahmet Hakkı, *İbn Sînâ-Mûsikî*, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2004.